

"Türk Diyalektleri" Değil, "Türk Dilleri"!

Prof.Dr. Talat Tekin

Eski SSCB'de konuşulan Azeri, Türkmence, Özbekçe, Kazakça, Kırgızca, Tatarca vb. gibi türlü Türkçelerin "şive" ya da "diyalekt" mi yoksa geçmişteki bir ana dilden gelen akraba "diller" mi olduğu sorunu komünist rejimin çökmesi ve SSCB'nin dağılması ile birlikte yerli Türk dilbilimciler arasında yeniden tartışma konusu oldu.

Eski TDK'nca yayımlanan aylık *Türk Dili* dergisinde bundan tam on beş yıl önce çıkan bir yazımda (1) konuyu galiba ilk olarak ele almış ve yukarıda sözünü ettiğim "dil"lerle etmediklerimin, yani Başkurtça, Kumukça, Nogayca, Karaçayca-Balkarca, Altayca, Hakasça, Tuvaca, Yeni Uygurca, Yakutça ve Çuvaşçanın "şive" ya da "diyalekt" olmayıp akraba fakat ayrı birer "Türk dili" olduğunu ileri sürmüştüm. Bu yazıda ele aldığım iki Türk Dili Yakutça ile Çuvaşça idi. Yazıda bu iki Türk dilinden konuşma diline ilişkin onar cümlelik örnekler vermiş ve Yakutça ile Çuvaşçanın gerek Türkçemizden gerekce birbirlerinden ne kadar farklı olduklarını göstermiştim. Bu yazıya bilinen Tümtürkçü çevrelerden sert tepkiler gelmişti; dergi bu nedenle yazımın ikinci ve son bölümünü geri çevirdi. Ben de yazımın bu bölümünü Ankara Dilbilim Çevresinin yayın organı olan *Genel Dilbilim Dergisi*'nde yayımlatmak zorunda kaldım (2) Bu ikinci yazıda da Tuvaca, Hakasça, Altayca, Özbekçe, Yeni Uygurca, Tatarca ve Başkurtçadan yine konuşma diline ilişkin onar cümlelik örnekler vermiş ve bunların da birer "dil" olduğu savını kanıtlamak istemişim.

SSCB'nin yıkılması sonucu oradaki Türk cumhuriyetlerinden beşinin bağımsız olmaları ve Türkiye ile ekonomik, politik ve kültürel ilişkilere girmeleri ile birlikte "Şive mi, dil mi?" konusu doğal olarak ve bu kez daha da hararetli bir biçimde gündeme geldi. Öyle ki A.B.D. Harvard Üniversitesi'nde görevli Prof. Şinası Tekin, *Tarih ve Toplum* dergisi sayfalarında aramızda çıkan bir tartışma nedeniyle birdenbire konu dışına çıkarak şunları söyledi: "Dil mi diyelim, şive mi diyelim? Bu soru akademik çevrelerde tartışılır durur. 1917 Sovyet ihtilalinden sonra Orta Asya'da yaşayan Türk boylarının her birine yeni alfabeler düzülüp giydirildi, ders kitapları yazıldı: *Uzbek tili ve grammatikası*, *Tatar tili süzdigi* vs. dendi. Özbekçeden Türkmenceye, Kazakçaya tercümeler yapıldı. Bütün bu faaliyetlerin neticesinde vaktiyle bir tek yazı dilinin (Çağatayca) ve bir tek alfabenin (Arap alfabesi) birleştirdiği Türk boyları, 20. asırda değişik alfabelerle değişik yazı dilleri oluşturulmak suretiyle birbirlerini anlamaz hale getirildiler... İmdi aziz dostum T. Tekin, ictimâî bir hâdisе olarak Orta Asya'da Türk dilleri vardır, bunlar son 70 yılda siyâsî baskılarla yaratılmışlardır. Ama baskılar altında kalarak istemeye istemeye bu dilleri yaratanların bizzat kendileri bu durumu değiştirmek istemekteler. Tek bir alfabe, tek bir yazı dili istemektedirler. Bu masum istekler karşısında bizim katkımız, en azından 'bilimselcilik' oyunumuzu bir süre için askıya alıp, kendilerinin değiştirmek istedikleri bu ictimâî hâdiseye set çekmemek olmalıdır. Yani aziz dostum, "ORTA ASYA'NIN TEK ALFABELİ TEK YAZI DİLİNE' GİDEN YOLDA BİZİM Türk dilleri vardır diye değil , Türk şiveleri,

Türk lehçeleri vardır! DİYE BAĞIRMAMIZ GEREKMEKTEDİR!» (3)

Hiç gereği yokken bana büyük harflerle bağırın sayın Ş. Tekin'e hemen gerekli yanıtı vermiş ve yanıtın bir yerinde şöyle demiştim: "SSCB'deki Türk halklarının Türk dillerinin hiçbirisi için uygun olmayan Kiril alfabisini değiştirip Latin alfabesini kabul etmek istemeleri herkesten önce bizleri sevindirir. Ancak, Çuvaşçanın, Yakutçanın, Tuvacanın, Hakasçanın, Kazakçanın, Kırgızcanın ve daha başkalarının Latin alfabesi ile yazılmalarının bizim bu dilleri anlamamıza bir yararı olmayacağı da açıktır. Çünkü sorun alfabe sorunu olmayıp dil farklılaşması sorunudur. Örneğin, dünyaca ünlü Kırgız yazarı Çingiz Aytmatov'un *Camiyla* adlı uzun öyküsünün ilk cümlesi olan *Ar dayım bir cakka col cürördö men uşul alkağı cönököy cığaçtan casalğan süröttün aldına kelip turam* cümlesini anlayabilmek için Latin alfabesinin hiçbir yararı olmaz, Kırgızca bilmek gerekir!" (4)

Evet, yalnız sayın Ş. Tekin değil onun gibi düşünen, daha doğrusu inanan başka birçok kişi de sorunun "dil farklılaşması" değil, "alfabe" sorunu olduğunu sanmaktadır. Onlara göre, Türkmence, Özbekçe, Kazakça, Kırgızca vb. Kiril alfabesi ile değil de Latin alfabesi ile yazılırsa bütün bu "şive-ler" ya da "diyalektler" anlaşılacak ve ortada hiçbir anlaşmazlık kalmayacaktır! Türkoloji öğrenimi görmemiş sıradan Tümtürkçülerin bu ortak düşüncesine son günlerde yeni TDK'nun on yıllık başkanı sayın Prof.Hasan Eren de katılmış görünüyor. Çünkü o da Kurum'un organı *Türk Dili* dergisinde yayımlanan son yazısında aynı görüşü savunmaktadır. (5)

Şöyle diyor sayın Eren: "Geniş bir coğrafi alana yayılmış olan Türklerin dilinde ses, gramer ve sözlük bakımından birtakım farkların oluşması doğaldır. Ancak, bu farkların, Azerî, Türkmen, Tatar, Başkurt, Kırgız, Kazak gibi Türk kolları arasındaki anlaşmayı engelleyecek kadar derinleştiği söylenemez. Bu bakımdan Azerî, Türkmen, Tatar, Başkurt, Kırgız, Kazak gibi Türklerin dilleri, Türk dilinin birer diyalektidir. Başka bir deyişle, Türkmence, Tatarca, Başkurtça, Kırgızca, Kazakçayı 'dil' saymak yanlıştır. Nitekim Türk diyalektolojisinin kurucusu Wilhelm Radlof, eski ve yeni Türk diyalektlerini içine alan anıtsal sözlüğüne *Türk Diyalektleri Sözlüğü* (1888-1911) adını vermişti. Sözlüğün Rusça başlığında nareçie (=diyalekt, lehçe) terimini kullandığı gibi, Almanca başlığında da Dialect karşılığını kullanmıştı. Radloff'tan önce karşılaştırmalı bir sözlük ortaya koyan Lazar Budagov da eserine *Türk Tatar Diyalektleri Karşılaştırmalı Sözlüğü* (1869-1871) adını vermişti. Bu başlıktan anlaşıldığı gibi, Budagov da Türkçe (Osmanlıca), Tatarca, Başkurtça, Nogayca ve Türkmenceyi «Türk-Tatar diyalektleri» olarak değerlendirmişti.» (6)

Şimdi "Azerî, Türkmen, Tatar, Başkurt, Kırgız, Kazak gibi Türklerin dilleri, Türk dilinin bir diyalektidir, bunları dil saymak yanlıştır" diyen sayın Eren'e sormak gerekir: Bunca diyalektleri olan Türk dili hangi Türk dilidir? Çağatayca mı? Kıpçakça mı? Yoksa Türkçemiz mi? Sayın Eren bu Türk dilinin büyük bir olasılıkla bizim Türkçemiz, yani Türkiye Türkçesi olduğu kanısındadır. Başka bir deyişle, "Asıl Türk halkı ya da ulusu biziz, bizleriz, öbürleri bize bağlı olan ya da olmaları gereken 'boy'lar ya da 'kol'lardır, bunlar 'dil' değil 'diyalekt' konuşurlar" demek istiyor gibidir. Hemen belirteyim ki bu görüşü eski SSCB Türk halklarının hiçbirisi kabul etmez, etmeyecektir; çünkü bir kez, ünlü bir deyimle, köprülerin altından çok sular akmıştır. Bu Türk dillerinin herbirinin en az 70 yıllık bir yazı dili geleneği vardır.

SSCB'deki Türk halkları 70 yıllık diktacı rejim süresince benliklerini ve kimliklerini bir bakıma bu ana dilleri ile korumuşlardır. Bunlar kendilerini haklı olarak Kazak , Kırgız ve Tatar sayarlar, dillerini de "Kazakça" , "Kırgızça" ve "Tatarça" olarak adlandırırlar. Biz şimdi kalkıp "Hayır, sizin diliniz 'dil' değil, 'diyalekt'tir, Türkçenin diyalektidir" dersek bunlar alınmaz ve bundan kendilerinin dolayısıyla de dillerinin küçümsendiği sonucunu çıkamazlar mı? Çünkü, Türkçe ne kadar bir Türk dili ise, Kazakça, Kırgızca ya da Tatarca o kadar bir Türk dilidir. Yok eğer Kazakça, Kırgızca da birer diyalekt ise Türkçe de bir diyalektir.

Burada akla Ş. Tekin'in sözünü ettiği "Orta Asya Türklerinin Sovyet Devriminden önce bir ortak dili vardı; Sovyetler , Devrimden sonra diyalektleri dil yaparak bu birliği parçalıdılar" savı geliyor. Arap alfabesi ile yazılan eski Çağatay yazı dilinin Orta Asya Türk halkları arasında bir süre dil birliğini sağladığı düşüncesi doğrudur. Ancak, sormak gerekir: Daha çok Arap alfabesinin sağladığı bu dil birliği hangi Türk halkları arasında gerçekleşmiş ve bu birlik ne kadar sürmüştür? Bu soruya hemen yanıt verelim: Çağatayca genellikle sanıldığı gibi bütün SSCB Türk halklarının değil , sadece Orta Asya'daki Türk halklarının, başlıca Özbeklerin ve Uygurların , bir dereceye kadar da Kuzey Türk halklarının ortak yazı dili idi ve Çağatayca bu görevini ancak 15.-18. yüzyıllar arasında yani ancak üç-dört yüzyıl kadar sürdürebilmiştir. Çağatay yazı dilinin 19. yüzyıldan başlayarak , sadece Kuzey ya da İdil-Ural Türk halkları için değil Orta Asya'da yaşayan geniş halk yığınları için bile artık anlaşılmaz olduğunu da unutmamalıyım. Bu gerçeği, başta 19. yüzyılın ünlü Tatar aydını Kayyum Nasiri olmak üzere bütün Rusya Türklüğü aydınları dile getirmişlerdir. 19. yüzyılın ikinci yarısında bir grup Tatar aydını ile Tatarca'yı yazı dili yapmak isteyen Kayyum Nasiri "Biz Tatarız; tilibiz hem Çağatay Türkisi ye ki Törükçe tügil, Tatarça bula " (Biz Tatarız ; dilimiz de Çağatay Türkçesi ya da Türkçe değil , Tatarcadır) demiş ve yazıları ile Tatar yazı dilinin temellerini atmıştır. Dönem Çarlık Rusyası dönemidir ve ortada ne komünizm ideolojisi ne de Sovyet devrimi vardır. Söz konusu olan yalnızca artık anlaşılmaz olmuş eski Çağatay ortak yazı diline ve güneydeki Osmanlıcaya karşı haklı bir tepki olarak doğan Tatar ulusculuğu ve Tatarca, yani ana dili sevgisidir. Bu sevgiyi genç yaşta ölen Tatar şairi Abdullah Tukay şu dizelerle başlayan ünlü şiirinde çok güzel dile getirmişti: "*İy tуган тил, ий матур тил, ätkäm änkämning tili /Dönyada küp närsä bildim sin tуган тил аркılı!*" Kayyum Nasiri ve arkadaşlarının 19. yüzyıl sonlarında başlattıkları hareket bizim Cumhuriyet döneminde Osmanlıca'yı hiç yokmuş gibi bir yana bırakıp konuşma dilini temel alarak başlattığımız dil devrimi hareketinden farksızdır. Çağatay yazı dili geçen yüzyılda , tıpkı Osmanlıca gibi, yerli diyalektlerden ve konuşma dilinden kopuk, yazılıp da konuşulmayan yapma bir dili durumuna gelmişti. Osmanlıca nasıl diriltilemez idiyse, Çağatayca da artık yeniden canlandırılmazdı.

Prof. Eren'e göre "Türk diyalektleri" arasındaki farklar anlaşmayı engelleyecek kadar "derin" değilmiş. Sayın Eren'e sormak gerekir. Siz, ünlü bir deyimle, "kırk yıllık Türkolog"sunuz. İşiniz gücünüz Türk dilbilimi. Acaba, sıradan ve çok kısa bir Kazakça ya da Kırgızca cümleyi sözlüklere bakmadan anlayabilir misiniz? Değil Kazakça, Kırgızca bir cümleyi, Türkçemizle aynı gruptan , oğuz grubundan bir dil olan Türkmence bir cümleyi , örneğin *Bar, sıgır dölä:ni arassala* (Git, sıgırın ahırını temizle) ya da *Gaydışın Moskva*

hem degdi (Dönüşte Moskova'ya da uğradı) gibi basit bir cümleyi bile değ-me Türkologun kolay kolay anlayamayacağı açıktır. Nitekim birinci cümleyi Türkmenceyi ve öbür Türk dillerini sayın Eren gibi 'şive' sayan ve bunların birkaç günde öğrenileceğini savunan Tümtürkçü bir yerli Türkolog da anlayamamış ve cümleyi 'Git, sığırın yavrusunu ara!' diye tamamıyla yanlış olarak çevirmiştir. (7) Türkçemiz ile aynı gruptan olan Türkmenceyi bu çok iddialı yerli Türkolog bile anlayamazsa Türk dilbilimi öğrenimi görmemiş sıradan kişiler nasıl anlayabilir?

Sayın Eren'in Türkmence, Kazakça, Kırgızca, Tatarca vb. gibi Türk dillerinin gerçekte "dil" değil de "diyalekt" olduğu görüşünü kanıtlamak için Budagov ve Radloff gibi 19. yüzyıl Türkologlarının yapıtlarında *bu dilleri nareçiye* (diyalekt) diye adlandırmış olduklarına değinmesi de sağlam bir dayanak değildir. Çünkü 19 yüzyılda adı geçen dillerin yazılı edebiyatları oyktu. Bu bakımdan Budagov'un, Radloff'un geçen yüzyılda bunları diyalekt diye anması kadar doğal bir şey olamaz. Ayrıca bu vesile ile şunu da hatırlatmak isterim ki Kazakça, Kırgızca vb. gibi Türk dilleri, sayın Eren'in sandığı gibi, 1917 Ekim devriminden hemen sonra "dil" oluvermiş "diyalekt"ler değildir. kazakçadaki ç>ş ses değişimi en az *Ettuhfetü'z-Zekiyye*'nin yazıldığı dönem (15. yüzyıl) kadar geriye gider. Kırgızcadaki ses değişimleri ise bundan da öncelere gidiyor olmalıdır; çünkü, örneğin *ağ>aw* ses değişmesi Kazakçada ve Kıpçak grubuna giren öbür dillerde bu evrede kalmış olduğu halde Kırgızcada daha da ileri giderek uzun bir /o/ ünlüsüne gelişmiştir: *tag > to*: "dağ" *bağ>bo*., *yağ> co*: "düşman", vb. gibi.

Bu arada, sayın Eren geçen yüzyılda henüz yazı dili olmayan Kazak, Kırgız vb. gibi Türk lehçelerini sözlüğünde *nareçiye* diye adlandırmış olan Rodloff'un 1882'de Leipzig'de basılan ve Altay diyalektlerinin ses yapısını inceleyen yapıtına *Phonetik der nördlichen Türksprachen* (Kuzey Türk Dillerinin Sesbilgisi) adını verdiğini de unutmuş görünüyor. Sayın Prof. Eren karşılaştırmalı Türk dilbiliminin kurucusu W. Bang'ın bütün yazılarından ve kitaplarında hep *Türksprachen* (Türk dilleri) deyimini kullanmış olduğunu da nedense hiç hatırlamıyor: "Studien zur vergleichende Grammatik der Türksprachen I,II" (SBAW 1916, 1917), "Aus dem Leben der Türksprachen" (*Ostasitaische Zeitschrift* VIII, 1919/1920), "Das Negative Verbum der Türksprachen" (SBAW XVII, 1921), vb. gibi. Bang'ın öğrencisi ünlü Türkolog A. von Gabain de yapıtlarında daima aynı terimi kullanmıştır: "Charakteristik der Türksprachen" (*Handbuch der Orientalistik V*, 1962). Ramstedt, Räsänen, Poppe, Menges, Benzing, Doerfer, Johanson vb. gibi ünlü Türkologlar da yapıtlarında hep 'Türk Dilleri' deyimini kullanırlar. Bunlardan ünlü Altayist ve Türkolog Poppe'nin 'Türk dilleri' için *Turkic Languages* ya da daha uygun olarak *Chuvash-Turkic Languages* (Türk-Çuvaş Dilleri) deyimlerini kullanması özellikle önemlidir; çünkü kendisi, bilindiği gibi, Rusyalıydı, Rusya Almanlarındandı ve 2. Dünya Savaşı yıllarında ailesi ile birlikte Batı'ya sığınıp Berlin'e gelmiş, daha sonra da Amerika'ya yerleşmiş antikomünist bir bilim adamıydı. Ancak Poppe, gerçek bir bilim adamı olarak, politik görüşlerini bilimsel çalışmalarına asla karıştırmamış, *Turkic Languages* yerine *Turkish Dialects* dememiştir. Adlarını andığım öbür Batılı Türkologlar da en az Poppe kadar intikomunisttir. Ama yapıtlarında hep haklı olarak *Türksprachen* ya da *Turkic Languages* deyimlerini kullanmışlardır ve kullanmaya devam etmektedirler. Burada, yeri gelmişken, Cumhuriyet gazete-

sinde yayımlanan "Türk Şiveleri mi, Türk Dilleri mi?" başlıklı yazım üzerine hemen bir yazı ile beni destekleyen ünlü Alman Türkologu Gerhard Doerfer'e teşekkürlerimi belirtmek isterim. (8)

Uzun söze ne gerek var, Halep orda ise arşın buradadır. Orta Asya Türk cumhuriyetlerinin liderleri sık sık Ankara'ya gelip gidiyor ve resmi toplantılarda konuşmalar yapıyorlar. Ne var ki bizim devlet ve hükümet adamlarımız, Azeri liderler dışında Orta Asyalı Türk liderlerin "şive"lerini nedense anlayamıyorlar ve tercüman kullanıyorlar! Dilbilimine göre bir dilin iki "şive"sini ya da "dialekt"ini konuşanların birbirlerini anlamaları gerekir; eğer bir konuşma türü arada tercüman kullanılmaksızın anlaşılıyorsa ona "şive" ya da "dialekt" denilemez; akraba da olsa artık ayrı bir "dil" karşısında yız demektir.

Özetlemek gerekirse, bugün yeryüzünde bir tek "Türk dili" yoktur, birçok "Türk dilleri" vardır, daha doğrusu bir "Türk dilleri ailesi" vardır. Evet, örneğin nasıl bir "Latin dilleri ailesi", bir "Germen dilleri ailesi", bir "Slav dilleri ailesi", bir «İran dilleri ailesi» varsa, tıpkı bunlar gibi bir de "Türk dilleri ailesi" vardır. Hem de en az 7 altgruptan oluşan oldukça kalabalık bir ailedir bu: Oğuz grubu, Kıpçak grubu, Çağatay grubu, Altay grubu, Yakutça, Çuvaşça ve son yıllarda ünlü Alman Türk dilbilimcisi Gerhard Doerfer'in Orta İran'da keşfettiği Halaççadan oluşan bir dil ailesi. Bu kalabalık ailenin üyeleri arasındaki farklar, derece derece, örneğin Latin dilleri arasındaki farklarla Germen dilleri arasındaki farklar gibi değişiktir. Nasıl İtalyanca, İspanyolca. Portekizce vb. Fransızcanın dialektleri sayılamazsa Türkmence, Kazakça, Kırgızca vb. da Türkçenin dialektleri sayılamaz.

Sayın Eren sözkonusu yazısında Kırım doğumlu Gaspıralı İsmail Bey'in (İsmail bey Gasprinski'nin) tüm Türkler arasında "dilde, fikirde, işte birlik" sloganıyla ve Türklerarası ortak bir dil yaratmak amacıyla 1883'te Bahçesaray'da yayımlamaya başladığı *Tercüman* gazetesinden de söz ederek Arap harfleri ile yayımlanan bu gazete için şöyle diyor: "Arap alfabesi yoluyla Rusya Türkleriyle Osmanlı Türkleri arasında 'yazıdra birlik' ilkesi de böylece gerçekleşmiş oluyordu." (9) Sayın Eren bu sözleri ile tüm Türklerarası ortak bir yazı dili yaratmanın mümkün olacağını ima eder gibi görünüyor.

Gaspıralı İsmail Bey'in bu girişimi, bilindiği gibi başarısızlıkla ve düş kırıklığı ile sonuçlanmıştır. Gaspıralı'nın 19. yüzyıl sonlarında gerçekleştiremediği "dilde birlik" ilkesini bugün 21. yüzyılın eşliğinde gerçekleştirme olasılığı hiç yoktur. Bırakın bütün Türk dünyasını, dört Orta Asya Türk cumhuriyeti halklarının, Türkmen, Özbek, Kazak ve Kırgızların, kendi yazı dillerini bırakıp ortak bir yazı dili yaratmaları bile olanaksızdır. Çünkü bu cumhuriyetlerde konuşulan dillerin herbiri ayrı dil gruplarından. Türkmence Oğuz grubuna, Kazakça Kıpçak grubuna, Özbekçe Çağatay grubuna girer; Kırgızca da başlı başına ayrı bir grup oluşturur. Ayrıca, bu Türk dillerinin herbiri ayrı ayrı sesbilimsel, biçimbilimsel ve sözlüksel yapıları vardır. Bu farklar yok edilip dördü için ortak bir yazı dili, ikinci bir Çağatayca yaratılamaz. Dede Korkut'un diliyle "Ölen âdem dirilmez, çıhan can gerü gelmez!"

1 "Türk Dilleri Ailesi : I", Türk Dili, sayı 316 (Mart 1978), ss. 178-183

2 "Türk Dilleri Ailesi: II", *Genel Dilbilim Dergisi*, sayı 7-8 (Ağustos 1980), ss. 72-85,

3 "Tekinler 'Yanıtlıyorlar', *Tarih ve Toplum*, sayı 88 (Nisan 1991), s. 11.

4 "Türk dilleri mi, Türk şiveleri mi?", *Tarih ve Toplum*, sayı 90 (Haziran 1991), s. 13.

5 Prof.Dr. Hasan Eren, "Yazı Reformları karşısında", Türk Dili, sayı 494 (Şubat 1993), ss. 81-92.

6 Ay. y., ss. 82-83.

7 A. B. Erçilasun, Bugünkü Türk Alfabeleri, Kültür Bakanlığı Yayınları: 281, Ankara 1978, s. 180. Bu yapıttaki başka pek çok yanlış için *Türkiye Yazıları* dergisinin Haziran 1978 tarihli 15. sayısına bakınız.

8 Gerhard Doerfer, "Türk şiveleri mi, Türk dilleri mi? Türk Dilleri", *Cumhuriyet* 9 Kasım 1992

9 H. Eren, ay. y., s. 84.